

tidsskrift sb., -et, -er, i sms.
 tidsskrift- el. tidsskrifts-, fx
 tidsskrift(s)artikel.

tidsspild sb., -et el. tids-
 spille sb., -t.

Nyt fra **Sprognævnet**

spørgsmål, tj. pl. ene
 tidsstemple vb., -ede.

tidsstempling sb., -en, -er.

Det er klart at ledsætninger har da ledsætningsordstilling – eller har de?

Af Tanya Karoli Christensen og Torben Juel Jensen

Talesproget udsættes for mange holdninger og vurderinger, ikke mindst når det anvendes i det offentlige rum. Det begrædes jævnligt at folk taler sjusket og ikke overholder de grammatiske regler. Ofte er der dog snarere tale om at talesproget følger andre regler end (konservativt) skriftsprog – i nogle tilfælde regler der er mere præcise og mere nuancerede end dem der gælder for skriftsproget. I denne artikel vil vi fremlægge resultaterne af en større undersøgelse der viser at ordstillingen i ledsætninger meget ofte strider mod det der anbefales af skolegrammatikken, men udpeger hvor modtageren skal finde den vigtigste information i komplekse sætninger (det vil sige dem der indeholder en eller flere ledsætninger).

Når man i skolen skal lære eleverne at identificere en ledsætning, hvilket blandt andet

er relevant når der skal sættes komma, er et almindeligt råd at anvende den såkaldte *ikke-prøve*. På Sproget.dk beskrives den således:

Hvis man kan placere ordet ikke mellem subjekt (grundled) og verballed (udsagnsled) (mellem kryds og bolle), så er sætningen en ledsætning.¹

Hvis man er i tvivl om hvorvidt den understregede passage i (1) nedenfor er en ledsætning, kan man altså forsøge at sætte et *ikke* ind. Hvis det kan placeres som i (2), kan man konkludere at der er tale om en ledsætning.

(1) *Hun må være syg siden hun hoster så meget*

1 I artiklen "Find ledsætninger" under "Råd & regler">"Typiske problemer" (2/1 2014).

- (2) *Hun må være syg siden hun ikke hoster
så meget* X O

Det lyder jo meget simpelt og fungerer også fint – men kun så længe vi er enige om at et *ikke* nødvendigvis skal placeres mellem subjektet og det finitte verbal i en ledsætning (det finitte verbal er den del af udsagnsleddet der udgøres af et verbum bøjet i nutids-, datids- eller bydeform). Og det synes faktisk langt fra at være tilfældet, i hvert fald hvad angår talesproget.

I nedenstående autentiske eksempler er *ikke* placeret *efter* subjekt og finit verbal selvom der er tale om ledsætninger:

- (3) *det ærgerlige for dem er at de får ikke løn som konstablene de får desværre kun værnepligtslønnen*
- (4) *men jeg vidste hun ville ikke sige det til min far*
- (5) *hvis du hører rigtig sønderjysk ikke så kan du lige så godt opgive at høre efter fordi det forstår man ikke en pind af*
- (6) *hun døde af en galopperende cancer som der var ikke nogen der vidste noget om*

Her er *ikke* placeret på samme måde som det normalt ses i helsætninger, og ordstillingen kaldes derfor traditionelt for helsætnings- eller hovedsætningsordstilling. De to ordstillinger relaterer sig i øvrigt ikke alene til placeringen af *ikke* men til alle sætningsadverbialer. Sætningsadverbialer er først og fremmest ord eller ordforbindelser der udtrykker den talendes holdning til det sætningen handler om, hvor sikker taleren er på det der udtrykkes i sætningen, eller angiver sætningens forbindelse med den sammenhæng den ytres i, fx

heldigvis, måske, helt sikkert, nemlig, også, til gengæld.

Der er formentlig mange der har lært at man ikke må bruge helsætningsordstilling i ledsætninger, og fået sat røde streger og pile i deres danske stile på grund af placeringen af *ikke* eller et sætningsadverbial. Historisk set har vi dog altid haft mulighed for denne ordstilling i dansk, og i middelalderen var ”helsætningsordstilling” det almindelige i såvel hel- som ledsætninger. En række nyere analyser – herunder den nye store referencegrammatik, *Grammatik over det Danske Sprog* – peger desuden på at de to ordstillinger i moderne dansk har hver sin betydning når de forekommer i ledsætninger. Betydningsforskellen har at gøre med at helsætningsordstilling i ledsætninger bruges til at tydeliggøre over for modtageren at ledsætningen skal betragtes som indholdsmæssigt vigtigere end dens helsætningsstamme (på trods af at der er tale om en syntaktisk underordnet sætning). Helsætningsstammen – også kaldet hoved- eller oversætningen – er det der er tilbage af en helsætning når der ses bort fra eventuelle ledsætninger, fx *hun må være syg*, og *men jeg vidste* i eksempel (1) og (4) ovenfor.

I det følgende vil vi opridsede de vigtigste resultater af et stort forskningsprojekt om ledsætningers ordstilling i dansk talesprog. Undersøgelserne er udført på Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolinguistiske Sprogforandringsstudier på Københavns Universitet, som har en af verdens største databaser over talesprog (www.dgcss.dk). Databasen er baseret på optagelser med et stort antal talere fra København, Køge, Næstved, Vissenbjerg, Odder og Vinderup indsamlet i perioden fra 1970'erne til i dag. I den

undersøgelse vi præsenterer i det følgende, indgår dog kun informanter fra København og landsbyen Vinderup i Vestjylland (undersøgelsens resultater tyder i øvrigt ikke på at der i moderne dansk er nogen forskelle mellem vestjyder og københavnere mht. hvilken ordstilling de anvender i ledsætninger).

Tal for talesproget

I de i alt 132 samtaler der indgår i datamaterialet, undersøgte vi samtlige ledsætninger der indeholder et sætningsadverbial, og hvor det således kan afgøres om sætningen har hel- eller ledsætningsordstilling. Det drejer sig i alt om næsten 9000 ledsætninger.

Resultaterne var overraskende idet det viste sig at helsætningsordstilling er langt hyppigere end vi havde forventet: Set under ét har lige knap halvdelen (49 %) af alle ledsætningerne helsætningsordstilling.² Det er langt mere end hvad man ville vente hvis ledsætninger generelt var kendetegnet ved ledsætningsordstilling, og viser at betegnelserne for de to slags ordstilling ikke er velvalgte – for talesproget, i hvert fald.

Helsætningsordstilling er dog langt fra lige hyppig i alle typer af ledsætninger. Resultaterne viser at denne ordstilling først og fremmest forekommer i de såkaldte substantiviske ledsætninger (se nedenfor) samt i ledsætninger indledt med *fordi*. Andre typer af ledsætning-

ger, fx sætninger indledt med *hvis* eller *siden*, som (1) og (5) ovenfor, samt relativsætninger, som i eksempel (6), har derimod altovervejende ledsætningsordstilling.

For at undersøge påstanden om at de to ledstillingstyper betyder noget forskelligt, har vi set nærmere på de substantiviske ledsætninger, dvs. ledsætninger der optræder som subjekt, objekt eller prædikat i sætningen eller som styrelse i en præpositionsforbindelse. Inden for denne gruppe gælder det at ledsætninger indledt med konjunktionen *om* eller et *hv*-ord (se eksempel 7) forekommer væsentligt sjældnere med helsætningsordstilling end dem med enten *at* (3 og 8) eller helt uden konjunktion (4 og 9).

- (7) *om de så bliver opfyldt det ved jeg ikke endnu* (ledsætningsordstilling)
- (8) *så til generalprøven der fandt de ud af at det var vist bedre hvis jeg sang solo* (helsætningsordstilling)
- (9) *og så siger hun til mig du er da fra Sjælland* (helsætningsordstilling)

Undersøgelsens resultater tyder på at helsætningsordstillingen i ledsætninger som disse er et signal for 'forgrund', dvs. det der fremstilles som det vigtigste i sætningen. Helsætningsordstilling bruges med andre ord til at tiltrække modtagerens opmærksomhed til indholdet af ledsætningen, og det antydes samtidig at det der siges i helsætningsstammen, ikke er hovedpointen. Det har vi et godt eksempel på i (8) ovenfor hvor det væsentlige er at taleren skulle synge solo, ikke at de pågældende "fandt ud af det" (det vil sige fandt frem til det, eller blev enige om det). Man får begge dele at vide, men pointen på dette >

² Her og i det følgende fraregner vi de typer af ledsætninger der har obligatorisk helsætningsordstilling. Det drejer sig dels om de såkaldt spørgeformede betingelsessætninger, fx "elsker man ikke hinanden, så må man jo se sig om efter noget nyt", dels om ledsætninger der er placeret *foran* en anførende eller modificerende helsætningsstamme, fx "vi æder ikke herovre, sagde jeg, vi spiser" og "han er i hvert fald afrikaner, vil jeg tro".

sted i fortællingen må findes i ledsætningen, ikke i helsætningsstammen.

Det samme forhold mellem helsætningsstamme og ledsætning finder man som regel ved anførende sætninger, altså helsætninger hvor helsætningsstammen fungerer som en angivelse af at ledsætningen udtrykker et citat, som i eksempel (9) ovenfor. Det afspejler sig meget tydeligt i vores resultater hvor ledsætninger der repræsenterer direkte citater, har helsætningsordstilling i hele 97 % af tilfældene (se figur 1 nedenfor).

En anden kategori af ledsætninger som tydeligvis er indholdsmæssigt vigtigere end deres helsætningsstammer, er ledsætninger som (10) og (11) nedenfor hvis helsætningsstammer alene angiver hvor sikker taleren er på det der udtrykkes i ledsætningen, eller bruges til at koble ledsætningen sammen med den forudgående del af samtalen (og som i deres funktion derved minder om nogle af sætningsadverbialerne). Helsætningsstammen må altså siges at være 'indholdslet' i forhold til den situation som taleren er ved at beskrive.

(10) *og jeg synes jo at det er jo meget synd for folk som har det dårligt i deres øh hjemland*

(11) *og der er også noget med at man øh deler jo ikke klasserne # mere vel*

Også disse sætninger har altovervejende helsætningsordstilling (nemlig i 79 % af tilfældene).

En type af ledsætninger der derimod sjældent har helsætningsordstilling, er dem der i sprogforskningen kaldes 'faktive' (eksempel 12-13). De hedder sådan fordi deres indhold

forudsættes at være faktisk, altså sandt eller faktisk sket. I mange tilfælde indebærer det også at man ikke fortæller modtageren noget nyt, men bare omtaler kendt viden.

(12) *jeg synes da det er da også meget sjovt at nogen åbenbart forsker i Nyboder*

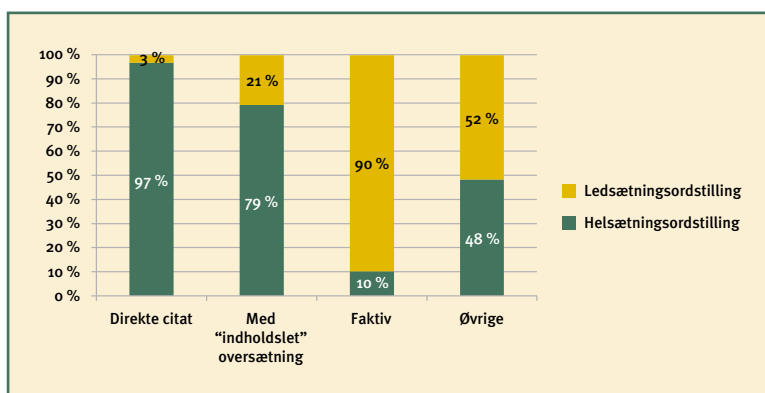
(13) *så kan man selvfølgelig godt ærgre sig over at man ikke har modtaget mere*

Faktivitet drejer sig således om det modsatte af det helsætningsordstilling ser ud til at udtrykke: Det faktive er det vi *ikke* ønsker at modtageren skal fokusere på men derimod tage for givet. Det kan som sagt være fordi begge parter allerede kender til det, men det kan også være fordi det bare er et skridt på vejen hen til den egentlige pointe. Man burde derfor ikke kunne finde helsætningsordstilling i den slags ledsætninger.

I vores data har vi da også fundet langt færre tilfælde af helsætningsordstilling i de såkaldt faktive ledsætninger, men selv her ses det faktisk i ca. 10 % af tilfældene (se figur 1 nedenfor). Nærmere analyser af disse tilfælde viser dog at i hvert fald en del af dem kan betragtes som forgrundsinformation, også selv om de hører til gruppen af faktive ledsætninger. Et eksempel er (14) nedenfor hvor ledsætningens oplysning om lærerens alder faktisk udgør ny og øjensynlig vigtig information – taleren bruger efterfølgende en del tid på at forklare hvordan hun er kommet til den konklusion at læreren på det pågældende tidspunkt ikke var så gammel. Det kan forklare hvorfor hun anvender helsætningsordstilling på trods af at ledsætningen må betragtes som faktisk (pga. dens helsætningsstamme "det er jo så meget sjovt").

(14) *jeg var meget glad for den klasselærerinde jeg fik der hed fru X # og det er jo så meget sjovt at hun har jo været meget ung da jeg øh startede hos hende i første klasse fordi da jeg så selv blev lærer der mødte jeg hende faktisk # øh der var jeg på kursus med hende eller der havde vi noget med hjemkundskab og håndarbejde til fælles ikke # og der syntes jeg jo ikke hun var så gammel heller ha*

Som det fremgår af figur 1, gælder det for de resterende substantiviske ledsætninger (altså dem der hverken repræsenterer citater, har indholdslette ledsætningsstammer eller er faktive) at de har ledsætningsordstilling i knap halvdelen af tilfældene, hvilket også må siges at være en bemærkelsesværdig høj forekomst i lyset af traditionen for at forbeholde denne ordstilling for ledsætninger.

Figur 1: Ordstilling i substantiviske ledsætninger i dansk talesprog

Hvorfor så meget ledsætningsordstilling i talesproget?

Resultaterne af undersøgelsen tyder altså på at ledsætningsordstilling i ledsætninger bruges til at tydeliggøre over for modtageren at ledsætningen skal betragtes som indholdsmæssigt vigtigere end dens ledsætningsstamme på trods af at der er tale om en syntaktisk underordnet sætning. En oplagt betegnelse for ledsætningsordstilling kunne være 'forgrundsordstilling' (i *Grammatik over det Danske Sprog* kaldes det for 'deklarativ' ledstilling).

Endvidere viser resultaterne at muligheden for på denne måde at trække ledsætningen frem i forgrunden benyttes særdeles ofte i talesproget (i hvert fald for så vidt angår substantiviske ledsætninger og *fordi*-ledsæt-

ninger). Der kan være i hvert fald to grunde til dette:

Den første er betinget af den typiske talesproglige kommunikationssituation hvor ytringer produceres under tidspres fordi det er begrænset hvor længe man kan holde ordet i en samtale. For en stor del af de indholdslette ledsætningsstammer (med tilhørende indholdstunge ledsætninger) såsom "jeg tror...", "der er ingen tvivl om...", "det var noget med..." og "det vil sige..." kan man forestille sig at de mentalt set ligger på lager hos sprogbrugeren som mere eller mindre præfabrikerede enheder der kan produceres hurtigt og dermed fastholde ordet hos taleren idet de forudskikker at der kommer noget mere. Samtidig køber de taleren lidt mere >

tid til at formulere det der egentlig ligger hende eller ham på sinde.

Den anden grund er relateret til den første idet den handler om helsætningsstammens bidrag til kommunikationen. For selv om vi har kaldt dem ”indholdslette” i de tilfælde hvor ledsætningen har helsætningsordstilling, så spiller de en vigtig rolle, især i talesproget hvor relationen mellem taler og lytter er vigtigere end i de fleste former for trykt skriftsprog. Helsætningsstammer der har en substantivisk ledsætning, viser ofte noget om talerens baggrund for at fremføre sit udsagn: Man kan fx gøre det klart at man har udsagnet fra en anden (”Peter sagde...”), man kan vise hvor sikker man er på at det er sandt (”jeg tror...”, ”det var noget med...”), eller man kan anføre at det hænger årsagsmæssigt sammen med noget andet (”det var grunden til...”, ”det vil sige...”).

Konstruktioner med ledsætninger er syntaktisk set relativt komplekse, og en af grundene til at de findes så hyppigt i talesproget er formentlig en kombination af de to grunde vi lige har nævnt: Helsætningsstammerne viser at der kommer mere (og nogle gange vigtigere) information om et øjeblik, samtidig med at de viser hvordan modtageren skal placere den information i sit mentale univers.

Hvad så med skriftsproget?

Fordelen ved at kunne markere hvad der er forgrunds- eller baggrundsinformation, må også være relevant for skriftsproget, måske endda i endnu højere grad end i talesproget, hvor taleren jo også har mulighed for at tydeliggøre hvad der er vigtigst, ved *lydlige* virkemidler som tryk og sætningsintonation.

Ikke desto mindre er helsætningsordstilling i ledsætninger efter alt at dømme langt mindre udbredt i skriftsproget end i talesproget.

Vores gæt er at dette i høj grad skyldes direkte og indirekte normering, ikke mindst i skolen, hvor det er vores indtryk at mange lærere retter eleverne hvis de i deres skriftlige fremstilling anvender helsætningsordstilling i ledsætninger. Også de traditionelle betegnelser ’helsætningsordstilling’ og ’ledsætningsordstilling’ samt den udbredte anvendelse af *ikke*-reglen til identifikation af ledsætninger kan bidrage til en opfattelse af at helsætningsordstilling i ledsætninger er forkert eller ugrammatisk.

Hvis læseren har lagt mærke til de mange ”efter alt at dømme”, ”gæt” og ”indtryk” i forbindelse med vores omtale af forskellen mellem tale- og skriftsprog med hensyn til ordstilling i ledsætninger, er der en god grund til det: Man ved faktisk ikke særlig meget om dette når det drejer sig om moderne dansk, idet der ikke er foretaget nogen større undersøgelser af ordstilling i skriftsproget der kan sammenlignes direkte med denne undersøgelse af talesproget. Det ville være særdeles interessant at få undersøgt sprogbrugen på dette område i moderne skriftsprog, og meget gerne i sammenligning med de sociale, elektroniske medier som e-mail, chat og Facebook, hvor de skriftsproglige normer ikke holdes i hævd på samme måde som i trykte tekster.

Der er tilsyneladende også tale om et område der er fløjet under radaren i de sprogrigtighedsdiskussioner der føres i offentligheden, og det kan undre at en så stor forskel mellem tale- og skriftsproget ikke giver anledning til større debat når man tænker på hvor meget omtale andre grammatiske variationsfæno-

Tanya Karoli Christensen (f. 1974) er lektor ved Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS) på Københavns Universitet.

Torben Juel Jensen (f. 1973) er lektor ved Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS) på Københavns Universitet.

mener som *ligger/lægger, sin/hans* og (mangelende) præsens-*r* får. Vi mener imidlertid at der er god grund til at diskutere ordstilling i ledsætninger i et normeringsmæssigt perspektiv, for her er der tale om et område hvor talesproget tilsyneladende er mere præcist og nuanceret end skriftsproget.

Litteratur

Gregersen, F. & I.L. Pedersen (1997). Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger, *Danske Folke-mål* 39.

Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Jensen, T.J. (2011). Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog, *Ny Forskning i Grammatik* 18, 123-150.

Jensen, T.J. & T.K. Christensen (2013). Promoting the demoted: The distribution and semantics of “main clause word order” in spoken Danish complement clauses, *Lingua* 137, 38-58.

Steensig, J. (1998). Om fordi i forskellige sætningstyper i dansk talesprog, *Årsberetning 1996-97, Selskab for Nordisk Filologi*, 179-192.

Dansk Sprognævn flytter

Dansk Sprognævn flytter fra sine lokaler på H.C. Andersens Boulevard, 1553 København V, og har fra og med 10. marts til huse på Worsaaesvej 19, 4., 1972 Frederiksberg C, i det gamle radiohus. Telefonnumre og e-mailadresser ændres ikke.

Spørgetelefonen vil være lukket under flytningen. Sidste åbningsdag inden flytningen er d. 27. februar 2014, og første åbningsdag efter flytningen er mandag d. 17. marts 2014 kl. 10-12 og 13-15.

Information om Dansk Sprognævn kan fortsat findes på www.dsn.dk, og mere sproghjælp kan findes på www.sproget.dk.

Navn:	Dansk Sprognævn
Adresse:	Worsaaesvej 19, 4.
Postnummer og by:	1972 Frederiksberg C
Institut:	+45 33 74 74 00
Spørgetelefon:	+45 33 74 74 74

Lobhudle – et ord med modsatte betydninger?

Af Ole Ravnholt

Ifølge Ordbog over det danske Sprog (bd. 12, 1931) betyder *lobhudle* 'rose, lovprise på en overdreven (grov, plump) måde; skamrose'. Det karakteriseres som bogsprog og sjældent brugt. Ordet er lånt fra tysk, og ifølge tyske ordbøger er det entydigt at den der bruger det, tager afstand fra den overdrevne (og måske ufortjente) ros. Sprogforskeren Lars Brink har i et brev gjort os opmærksom på at *lobhudle* på dansk har undergået den samme betydningsudvikling som *skamrose* (se Nyt fra Sprognævnet 2012/4), altså at det også kan bruges uden afstandtagen:

Og jeg kan meget passende fortsætte min lobhudling af ham her, for han formår virkelig at få hevet ekstraordinært meget musikalitet ud af sit ensemble (Kristeligt Dagblad, 18.3.2009).

Men det viser sig også at det kan havde den modsatte af den oprindelige betydning, altså 'hudflette, gennemhegle' (hvis man holder det høje stille) eller 'spanke' (hvis man snakker moderne som i citatet fra Information nedenfor):

Senest er det igen gået ud over Bjørn Lomborg, som i Aukens kronik (...) lobhudles med den sædvanlige taktik – man skyder modparten lurvede motiver i skoen, så enhver kan se, hvor ringe en personlighed han er (Jyllands-Posten 18.1.2000).

Dette eksempel stammer fra Sprognævnets siddelsamling, og det er leveret af Allan Karcker, der var formand for nævnet fra 1973 til 1984; han er formentlig den første der har bemærket at ordets betydning er begyndt at pendulere mellem to modsætninger – og han er i øvrigt den første der har brugt pendulmetaforen (i en artikel om ordet *bekostning* i Nyt fra Sprognævnet 1986/1). Jeg blev selv opmærksom på at ordet måske kunne være gået i sving da jeg for nylig hørte én sige:

Man kan jo ikke først lobhudle ham og så bagefter hæve ham til skyerne.

På nettet kan man finde flere eksempler:

Han har skrevet læserbreve en masse, været en torn i øjet på tilhængerne af vindmølleprojekterne i Syddjurs og til tider været helt uden filter i sin lobhudling af politikere og vindmølleopstillere, så selv hans egne har bedt ham skrue ned for blusset (<http://syddjurs.lokalavisen.dk/kendt-vindmoel-lemodstander-paa-a-holdet-/20120829/ARTIKLER/120829162/1506>, 29.8.2012, set 31.10.2013).

Det italienske parlament stillede mandag eftermiddag op til spanking, da landets 87-årige præsident, Giorgio Napolitano, indledte sit andet syvårige mandat med en

indsættelsestale i Deputeretkammeret. (...)
”Der findes ingen virkelig demokratisk, repræsentativ og effektiv deltagelse i de offentlige beslutningsprocesser, som ikke går igennem partierne,” sagde han efter sin lobhudling af partierne (www.information.dk, 24.4.2013, set 31.10.2013).

Ole Ravnholt (f. 1948)
er seniorforsker i Dansk
Sprognævn.

Det tyske ord er sammensat, nemlig af *lob*, 'ros' og *hudeln*, 'sjuske', og det følger de almindelige regler for dannelsen af sammensætninger på tysk. Det betyder at en tysktalende tilnærmelsesvis kan regne det sammensatte ords betydning ud på grundlag af betydningen af de enkelte sammensætningsled. Det kan en dansktalende ikke, for vi har hverken *lob* eller *hudle* som selvstændige ord.

Lob- har hovedtryk (stærkt tryk) og *-hudle* har bitryk (svagere end hovedtrykket). Denne trykfordeling viser at det må være sammensat, for usammensatte ord har normalt kun ét tryk. Men den må være overtaget fra tysk, for ordets dele har ingen dansk betydning der kan indgå, og ordet kan derfor kun forstås som en usammensat helhed med den meget underlige rod *lobhudl*-.

Det viser sig også i udtalen, som er meget varierende. Ifølge Den Store Danske Udtaleordbog kan *lob*- udtales med lang vokal ligesom i *mole*, men også med kort vokal uden ændring af lyden i øvrigt, som i *foto* – så det rimer ikke på *hop* og *kop*. *Hudle* har kort vokal og blødt d, som kan udtales med eller uden stød. På tysk er der lang vokal i begge led fordi ordets dele har lang vokal når de optræder hver for sig – men det gør de jo ikke på dansk, og derfor har delene hver for sig ingen udtale der kan hjælpe.

Usammensatte ord har ikke gennemsku-

elige betydninger – der er ikke noget hesteagtigt ved udtrykket *hest*, og tilsvarende fremgår det ikke af udtrykket *lobhudle* hvad det skal betyde.

ODS sagde som nævnt (i 1931) at *lobhudle* er bogsprog og sjældent brugt. Det gælder også i dag: I KorpusDK (med tekster fra anden halvdel af 1900-tallet) forekommer ordet i forskellige former syv gange, heraf tre gange i samme tekst, nemlig et svar fra en sprogbrevkasse hvor en læser har spurgt om ordets betydning. Hvis vi regner de tre sammen som én forekomst, så forekommer ordet ca. 1,5 gange pr. 10 mio. ord. Sprognævnets ordtrawler finder i et meget større korpus af avistekster fra de seneste år en hyppighed på lidt under 1 forekomst pr. 10 mio. ord. *Skamrose* er langt hyppigere: Det forekommer 35 gange i KorpusDK og 325 i ordtrawleren, dvs. omkring 1 gang pr. 1 mio. ord.

Det at ordet er så sjældent og så uigen-nemskueligt, må være blandt de betingelser der gør penduleringen mulig. Betydningen af hyppige ord vil være bedre indarbejdet i hukommelsen, og betydningen af normalt sammensatte ord er meget mere gennemskuelig end betydningen af ikke-sammensatte ord.

Rævekager og misforståelser

Af Jørgen Nørby Jensen

Under kommunalvalget i november 2013 blev der vanen tro bagt rævekager. En *rævekage* er 'noget man gør i det skjulte for at føre nogen bag lyset og selv opnå noget' (jf. Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 4. udg., 2010). Og *politiske rævekager* er således aftaler som politikere indgår i al hemmelighed, ofte med det resultat at andre politikere bliver snydt for noget, fx en borgmesterpost. Sådan noget er godt stof i medierne, og de forskellige politiske rævekager blev da også flittigt omtalt i forbindelse med valget. Flere journalister mente desuden at vide at når man kan bruge *rævekager* om noget der foregår i det skjulte, er det fordi ræven (i modsætning til så mange andre dyr) er meget omhyggelig med at skjule sin afføring – sine *rævekager*. En enkelt politisk journalist på tv henviste endda til at han var vokset op på landet og derfor vidste besked med den slags.

Imidlertid er det ikke en forklaring som ordbøgerne vil kendes ved. Af Ordbog over det danske Sprog (bind 18, 1939) fremgår det således at *rævekager* som udgangspunkt er en betegnelse for 'strykninholdige frø af *Strychnos nux vomica* (der udlægges som gift for ræve)'. De går også under navnet *bræknødder*. Det er altså ikke ræven selv der laver rævekager; den kan derimod være et offer for dem. Og selvom rævekager kan se både indbydende og lækre ud, kan det altså være en god idé at holde sig fra dem – det gælder sådan set også de politiske rævekager.

At det lige netop er ræven der har lagt navn til lumske aftaler, er selvfølgelig ikke så mærkeligt. Ræven har jo ry for at være både snedig og kløgtig, jf. udtryk som *have en ræv bag øret* ('være snu'), *rævepels* ('udspekuleret person'), *sove rævesøvn* ('lade som om man sover') og *rævestreg* ('drilagtig el. ufin handling').

På hjemmesiden ordforklaring.dk kan man imidlertid finde følgende beskrivelse af ordet *rævekage*:

Rævens ekskrement, men bruges også i overført betydning om noget, som er godt gemt. Mens køer laver deres kokager åbent på marken, gør ræven et stort nummer ud af at skjule sine rævekager. Så mens det er nemt at se en kokage, og dermed undgå at få svinet sine sko til, skal man være mere opmærksom for ikke at vade ind i en rævekage. I den overførte betydning kender vi fx udtrykket en politisk rævekage, hvilket er, når politikere gemmer deres holdning til et emne og i stedet snakker udenom.

Det er jo en forklaring der i påfaldende grad ligner den som journalisterne diskede op med. Der er bare lige det ved det at den pågældende hjemmeside helt bevidst er ude på at føre sine læsere bag lyset. Ganske vist kan man på siden læse at "ordforklaring.dk hjælper med at udrydde misforståelser, når det gælder ord, ordsprog og vendinger". Men

hvis man læser de forskellige ordforklaringer, vil man nu nok hurtigt fatte mistanke. Fx forklares ordet *bonderøv* som 'en person med en veltrænet bagdel'. Og det hævdes at da det oprindelig kun var "den arbejdende klasse, der udførte fysisk arbejde, og da arbejdet på landet var hårdere end andet arbejde, var det også bønderne, der var i den bedste form.

Mens udtrykket i starten udelukkende hentydede til de veltrænede bønder, blev det senere brugt om alle, der var veltrænede". Om ordet *galimatias* ('vanvid') hedder det at det i dag bruges om en meget vred person, men at det i begyndelsen var et "øgenavn for bonden Matias (1815-1878), der boede på Herning-egnen". Han blev generet på forskellige måder, og det blev han naturligt nok gal over. Derfor fik han tilnavnet *Gale Matias* – på den lokale dialekt udtalt som *galimatias*!

Hvis man klikker sig lidt videre rundt på siden, afsløres det da også at ordforklaringerne er "en blanding af det rene vrøvl og fakta. Det er meningen, de skal kunne fremstå som troværdige, hvis man ikke har kendskab til emnet, eller hvis man ikke er mistænksom", og formålet med det hele er såmænd ganske ædelt. Det er således håbet at de forskellige falske ordforklaringer "kan bruges til at lære såvel voksne som skoleelever om kildekritik. Det er nemlig vigtigt at kunne skelne mellem de troværdige sider på nettet, og sider som viderebringer det værste vrøvl, fordi de ikke ved bedre, eller fordi de bevidst prøver at sprede usandheder". Eller som det lettere sarkastisk hedder i opslaget om *kildekritik* (den eneste forklaring som ikke indeholder vrøvl): "Der er sågar hjemmesider, der opfinder vrøvleforklaringer om betydningen af forskellige ord og ordsprog". Sommetider vandrer sådanne

Jørgen Nørby Jensen (f. 1971)
er informationsmedarbejder
i Dansk Sprognævn.

vrøvleforklaringer altså videre til andre medier. Den falske forklaring på *rævekager* optræder fx også i Hvidovre Avis d. 12.2.2012, men det bliver den selvfølgelig ikke mindre falsk af.

I øvrigt hedder rævens ekskrementer slet ikke *rævekager*. I det omfang man har brug for at tale om dem, benytter man udtryk som *rævens efterladenskaber*, *rævens ekskrementer* – eller slet og ret *rævelort*. Derudover er der ikke noget der tyder på at ræven er specielt generet når den træder af på naturens vegne. Tværtimod lægger ræven ofte sine ekskrementer et synligt sted for på den måde at afmærke sit territorium.

Spørg om sprog

– 40 år i Sprognævnets tjeneste

Til maj udkommer en ny bog i Sprognævnets skriftserie, nr. 44. Den hedder *Spørg om sprog – 40 år i Sprognævnets tjeneste*, og den er skrevet af Pia Jarvad, seniorforsker i Dansk Sprognævn – 1. maj har hun været ansat i 40 år. Bogen handler om det der er sket i sproget i disse 40 år, set gennem Pia Jarvads briller og filteret af sprogforskeren, -røgteren og -vejlederen, som trofast, men dog med udfordrende spørgsmål hele tiden, forvalter de opgaver som Sprognævnet skal varetage.

”Sproget er som et hav der aldrig er i ro”, skriver Aage Hansen i *Moderne Dansk* fra 1967, og selvom 40 år er en meget lille bid af dansk sprogs historie, så er der da lidt bølgeskulp. I to kapitler beskriver forfatteren svartjenesten og de normændringer som sker i svartjenesten som følge af at tiden har ændret sig.

I løbet af Pia Jarvads første år i Sprognævnet blev den valgfrie form *majonæse* vedtaget efter grundige drøftelser. Nu er *majonæsen* helt ude af Retskrivningsordbogen, men hvorfor blev den egentlig foreslået, og hvad var argumenterne bag den stavemåde?

Ords betydninger er ikke faste hele tiden, og i et kapitel redegør Pia Jarvad for ordene *center*, *kultur*, *racisme* og *suveræn* og de betydningsslidninger der sker som følge af at samfundet ændrer sig.

Der er naturligt nok et kapitel om de nye ord set i et 40-årigt perspektiv – fra *dyne-*

løfter og *sexbombe* til *håndværkerfradrag* og *kønskrans*. Der er et kapitel om engelsk påvirkning fra 800 til i dag: fra *kirke* og *kørvel* til *selfie* og *bitcoin*. En naturlig forlængelse af arbejdet med engelsk påvirkningen er spørgsmålet om purisme og afløsningsord, som også beskrives. Arbejdet med engelsk påvirkningen har ført til et engagement i nordisk samarbejde i udforskningen af hvordan de nordiske sprog har taget imod nye lån fra især engelsk.

Gennem årene har forfatteren haft interesse for det juridiske sprog, og et stort kapitel handler om bestræbelserne for at fremme det gode og klare juridiske sprog i love og andre juridiske tekster.

Pia Jarvad karakteriserer sit arbejdsliv gennem 40 år: Det har været sjovt, berigende, spændende, inspirerende – hele tiden, og hun vil i bogen vise spændvidden af opgaverne i Sprognævnet, og den glæde der er i at arbejde med sproget i en stadig kontakt med sprogbrugere, spørgere, studerende og kollegaer.

Pia Jarvad: *Spørg om sprog – 40 år i Sprognævnets tjeneste*. Dansk Sprognævns skrifter 44.

Bogen kan købes hos boghandlere.

Hustru eller kone?

SPØRGSMÅL: Jeg har lagt mærke til at ordet *hustru* oftere og oftere bliver brugt i sammenhænge hvor jeg selv ville have brugt *kone*. Er det en udvikling som Sprognævnet har lagt mærke til?

SVAR: Ja, det er en udvikling som vi har lagt mærke til og også har fulgt i de senere år. *Hustru* er ifølge Politikens Nudansk Ordbog med etymologi (på ordbogen.com) dannet af et yngre fællesnordisk ord *hústrú* der er om-dannet af *húsfrú* 'husfrue, husmoder'. Ordbogen angiver at der er tale om et formelt ord, og ifølge Den Danske Ordbog (på ordnet.dk) kan *hustru* også bruges for at udtrykke højtidelighed eller ironi. Ingen af ordbøgerne angiver at *hustru* kan være en helt upåfaldende og uformel betegnelse for en kvindelig ægtefælle, selvom det tilsyneladende ofte er sådan ordet bruges i dag. En søgning på Infomedia i december 2013 viser således at *hustru* er brugt mere end 200.000 gange de sidste 5 år, og at der ofte hverken er tale om formelle eller ironiske sammenhænge. Det gælder fx i det følgende citat fra Familie Journalen 19.12.2011: "I nogle år var det hele, som jeg gerne ville have det, og jeg nød livet som mor og hustru". At der i nutidssproget ofte ikke er nogen forskel på graden af formelhed mellem *hustru* og *kone*, fremgår også af det følgende uddrag fra

en artikel fra Ritzaus Bureau 19.12.2008, hvor begge ord bruges: "Den tyske mand, der den 18. april mistede sin kone på parkeringspladsen foran Regionshospitalet Ringkøbing, fordi ingen hjalp, får nu erstatning (...) Kvindens ægtemand forsøgte forgæves at få lægehjælp til hustruen på sygehuset i Ringkøbing".

Vi har i et tidligere svar til en spørger skrevet at den øgede brug af *hustru* kan skyldes at *kone* også bruges med betydningen 'ikke helt ung (evt. matroneagtig) kvinde' (og dertil kommer det lettere nedsættende adjektiv *konet*), hvilket kan betyde at nogle sprogbrugere foretrækker *hustru*. Det er i denne sammenhæng bemærkelsesværdigt at også *husbond* ser ud til at være på vej frem. Ordet kommer af olddansk *húsbōndæ*, der egentlig betyder 'fast bosiddende mand', og Nudansk Ordbog anfører at det enten bruges om historiske forhold (om en mand i forhold til sine underordnede) eller i ældre eller spøgende sammenhænge. Sådan er det tilsyneladende ikke længere altid, som det fx fremgår af følgende citat fra Weekendavisen 18.10.1991: "bag signalementet af børn, familie, husbond, venner og bekendte, af dansk natur, toner personligheden frem". Det er i øvrigt interessant at det engelske *husband* – som måske kan tænkes at være en medvirkende årsag til den øgede brug af *husbond* – faktisk er >

et nordisk låneord. I engelsk er *husband* den almindelige betegnelse for en mandlig ægtefælle. Helt det samme gør sig endnu ikke gældende i dansk hvor der formentlig stadigvæk vil være mange sprogbrugere der ikke kunne drømme om at bruge *husbond* i betydningen ægtemand, og som heller ikke synes at *hustru*

er en uformel betegnelse for *kone*. Det er dog min fornemmelse at *hustru* for alvor er på vej frem, og at den samme udvikling er ved at gøre sig gældende for *husbond* – men at det endnu primært er yngre sprogbrugere der bruger *hustru* og *husbond*.

MHA

Sammensætninger med bindestreg

SPØRGSMÅL: Hvor mange af nedenstående forslag er korrekte? – og med hvilken begrundelse i retskrivningsreglerne?

§-13-eftersyn, § 13-eftersyn,
§-13 eftersyn, § 13 eftersyn
3. sals lejlighed, 3. sals-lejlighed,
3.-sals-lejlighed, 3.-sals lejlighed, tredjesals-
lejlighed

Hvilke løsninger vil Sprognævnet anbefale?
Et lille hjertesuk: Har danskerne virkelig brug for så mange valgmuligheder?

SVAR: Der er to korrekte muligheder for hver af de to ordforbindelser, men problemerne kan godt virke lidt uoverskuelige fordi de involverer flere paragraffer i retskrivningsreglerne. Man skal først afgøre om de to ordforbindelser skrives i et eller flere ord ifølge § 18 og § 19 i retskrivningsreglerne. Ordforbindelser der skrives i flere ord, har ikke bindestreg. Men begge de nævnte ordforbindelser har hovedtryk (stærkt tryk) på det første sammensætningsled og bitryk (svagere tryk) på det andet, og derfor skal de ifølge § 18.1 skrives i ét ord. Det udelukker en del af

mulighederne, nemlig dem der er skrevet i flere ord:

§-13 eftersyn, § 13 eftersyn,
3. sals lejlighed, 3.-sals lejlighed

Til gengæld skal man så afgøre om de ifølge § 57 skal have bindestreg eller ikke. Både § 13-eftersyn og §-13-eftersyn er korrekte ifølge § 57.7a.

Den første skrivemåde følger hovedreglen for gruppesammensætninger, dvs. sammensætninger hvor det ene led (§ 13) skrives i flere ord, nemlig at der sættes bindestreg mellem sammensætningsens to dele. Den anden er korrekt fordi der også kan sættes bindestreg mellem alle ordene i en gruppesammensætning, dog ”først og fremmest i længere og/eller mere lejlighedsvis sammensætninger”. Anbefalingen er at man følger hovedreglen og skriver § 13-eftersyn fordi sammensætningen hverken er særlig lang eller særlig lejlighedsvis.

Tredjesalslejlighed (uden taltegn) kan næppe skrives i flere ord, og det viser at ordet ikke er en gruppesammensætning. Derfor er der ikke noget grundlag for *3. sals-lejlighed*.

Hvis man skriver *tredje* med taltegn, altså 3., skal der ifølge § 57.4 bruges bindestreg, og så får vi 3.-salslejlighed. Indtil 2012 skulle det skrives 3.-sals-lejlighed, men sådan er det ikke længere.

Nogle ord der ligner 3.-salslejlighed, kan have et eller to tryk, og derfor kan de skrives i et eller to ord, fx *18-årsfødselsdag*, *atten-årsfødselsdag* (med ét hovedtryk, nemlig på *18-års/attenårs*) eller *18-års fødselsdag*, *attenårs fødselsdag* (med to hovedtryk). Og hvis 3. sals lejlighed ved et eller andet usandsynligt tilfælde skulle optræde med flere (tre) hovedtryk, fx i betydningen 'den lejlighed der hører til tredje sal (men som ligger på sjette)', så skrives det i tre ord.

OR

ShopBuddy i genitiv

SPØRGSMÅL: Jeg vil gerne høre om danske selskaber med engelske navne, såsom *Just-Eat* og *ShopBuddy*, bruger de engelske regler når man skriver genitiv (ejefald)?

SVAR: Man bruger de danske regler for genitiv, også selvom navnet eller ordet stammer fra engelsk. Det skrives altså *Just-Eats* og *ShopBuddys* i genitiv. Retskrivningsreglernes paragraf 21 har eksempler på navne fra fransk og tysk, nemlig *Provinces befolkning*, *Hartvig Frischs retskrivningsreform*, hvor man kan se at endelsen -s sættes direkte på. Apostrof bruges alene når et ord eller navn ender på s, z og x, fx *cornflakes' sukkerindhold*, *den moderne jazz' udvikling* og *Marx' skrifter*.

IEM

Generelle abonnementsvilkår

Levering

Nyt fra Sprognævnet udkommer 4 gange om året, i marts, juni, september og december. Hvis du midt i måneden endnu ikke har modtaget bladet, bedes du henvende dig til Dansk Sprognævn for at få tilsendt et erstatningseksemplar.

Betaling

Abonnementet betales forud, og opkrævning sker i januar, enten ved at Dansk Sprognævn sender dig et indbetalingskort (til betaling på posthuset, i banken eller via netbank) eller via BetalingsService (BS).

Som ny abonnent modtager du de numre der er udkommet i indværende år, samt et indbetalingskort for et fuldt årsabonnement.

Pris

Prisen er 100 kr. om året. Du betaler for et år ad gangen, så selvom du opsiger dit abonnement midt på året, vil du stadig modtage og betale for resten af årets udgivelser.

Varighed og opsigelse

Abonnementet løber indtil du opsiger det skriftligt, enten per brev eller mail. Seneste frist for opsigelse er 10. december. Det er ikke gyldig opsigelse blot at undlade at betale. Ved opsigelse af abonnementet skal du huske selv at opsiges en evt. betalingsaftale med BS.

Flytning

Flytning skal du meddele per telefon, mail eller brev. Ved henvendelser om abonnementet skal du have dit abonnementsnummer klar.

Nyt fra Sprognævnet

2014/1 · marts

Det er klart at ledsætninger har
da ledsætningsordstilling – eller har de? 1

Dansk Sprognævn flytter 7

Lobhudle – et ord med modsatte betydninger? 8

Rævekager og misforståelser 10

Nye bøger 12

SPØRGSMÅL OG SVAR

Hustru eller kone? 13

Sammensætninger med bindestreg 14

ShopBuddy i genitiv 15

Næste nummer udkommer i maj 2014

Ansvarshavende redaktør: Sabine Kirchmeier-Andersen

Redaktionssekretær: Jørgen Nørby Jensen

ISSN 0550-7332

Layout: Falcon Grafisk Design · Dtp: Jannerup A/S

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 100 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Abonnement mv.:

Telefon: 33 74 74 09 eller
moerch@dsn.dk

Spørgetelefon: 33 74 74 74
(Mandag-torsdag 10-12 og 13-15)

www.dsn.dk
www.sproget.dk